A Közel-Kelet gazdasági és társadalmi kihívásai a 21. században



2010. március 5-én a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézete konferenciát rendezett *A Közel-Kelet gazdasági és társadalmi kihívásai a 21. században* címmel. A konferencia a Magyar Tudományos Akadémia és a Miniszterelnöki Hivatal által támogatott *Korunk és az iszlám* című stratégiai kutatás 2009–2010-es ciklusának eredményeit mutatta be.

A Budapesti Corvinus Egyetem az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézetével közösen 2006 óta részt vesz a kutatásban. A 2006-os évben elméleti kérdések, a 2007-es évben az európai iszlám, 2008-ban a Közel-Kelet biztonságpolitikai kihívásai, 2009-ben pedig a gazdasági és társadalmi kérdések álltak a kutatás központjában.

A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézet kutatócsoportja Rostoványi Zsolt vezetésével működik. Tagjai az Intézet számos munkatársa (Csicsmann László, Dévényi Kinga, Paragi Beáta és Najat Shamil Ali) mellett külsős szakértők is (N. Rózsa Erzsébet, a Magyar Külügyi Intézet főmunkatársa). Az elmúlt négy esztendő alatt készített záró-tanulmányok kötet formájában hamarosan megjelennek.



A konferencia első előadását Rostoványi Zsolt professzor tartotta a közel-keleti modernizációról, reformról és a felzárkózás esélyeiről. Egyetértés alakult ki arról, hogy reformokra szükség van a komplex válsággal küszködő Közel-Keleten. A vita arról folyik, hogy gazdasági és/vagy politikai reform legyen-e, és ha mindkettő, akkor milyen sorrendben kövessék egymást. A Közel-Keleten az állami szektor domináns, kézenfekvő az etatista megközelítés, az ilyen típusú gazdasági modellek favorizálása, meg is indultak a felülről kezdeményezett reformok, amelyekben számottevő szerepet játszott a külső nyomás is (elsősorban az Egyesült Államok demokrácia-dominó elmélete alapján).

Az 1980-as évektől reformlépések kezdődtek az akut pénzügyi válság kezelésére, és privatizációba, gazdasági liberalizálásba fogtak a Közel-Keleten. A 2000-es években külső nyomásra is elkezdték végrehajtani a politikai reformokat – a szabadság és demokrácia, a nők helyzete és a tudás terén fennálló deficit csökkentésére. Inkább liberalizálás, nyugatosítás ment végbe, mint demokratizálás, aminek eredményeképpen félautoriter rendszerek jöttek létre. Az alacsony adók akadályozzák a reformok megvalósítását. A muszlim országok értékrendje nagyon hasonló, és felmerül a kérdés, hogy az értékrend ösztönzi-e a reformokat. A világban – egy felmérés

szerint – az arab országoknak a legpozitívabb a hozzáállása a demokráciához, és az arab közvélemény túlnyomó többsége nem támogatja a teokráciát. Mégsem demokratikusak a közel-keleti országok, dinasztiák vannak hatalmon, és a felülről jövő politikai intézményi reformok (alkotmánymódosítások, parlament létrehozása, politikai pártok alakítása stb.) arra szolgálnak, hogy a politikai vezetés hatalmát megőrizzék. A várható élettartam növekedése és a halálozási ráta csökkenése mellett sok kudarccal kell szembenéznie a közel-keleti országoknak: az olajra épülő növekedési modellből fakadó egyoldalú függőséggel, kiszolgáltatottsággal, a feldolgozóipar alacsony részesedésével, a magas munkanélküliségi rátákkal, az egyenlőtlen jövedelem-eloszlással, a nagymértékű leszakadással, az oktatási rendszer korszerűtlenségével, a rossz élelmiszerbiztonsággal és a megoldatlan politikai konfliktusokkal. A közel-keleti gazdaságok külső tényezők alakulásának függvényei – mint az átutalások, az olajárak, az idegenforgalom, a segélyek és a kölcsönök. A tőkepiacok fejletlenek, a tőkeabszorpciós képessége a közel-keleti országoknak nem megfelelő és felemás a bekapcsolódásuk a globalizációs folyamatokba. A jelenlegi globális pénzügyi válság rövidtávon nem olyan súlyos a Közel-Keleten, mint másutt; az Öböl-menti országok erőteljes pénzügyi lépéseket tettek, de a Maghreb- és Mashrek-országok lehetőségei korlátozottabbak. A közel-keleti államok eszközei nagyon limitáltak a szükséges átfogó, strukturális reform végrehajtására. Az egyes országok közötti belső kereskedelem korlátozott, az exportorientált gazdaságpolitika a kőolaj és az olajtermékek exportján alapul, az innovációban és az új technológiák terén lemaradtak, az oktatás szerkezete nem megfelelő (túl sok bölcsészt képeznek, míg más területen nincs elég egyetemi hallgató) és sokan kimaradnak az oktatásból. Az oktatás nem megfelelően hasznosul, valamint világszinten nem elég versenyképes. Összességében minden szférára kiterjedő modernizációs válságról nem beszélhetünk, az iszlám megreformálása is folyik, komoly előrelépés történt és van esély a felzárkózásra.



Szigetvári Tamás az euro-mediterrán gazdasági együttműködésről tartott előadást. Az EGK aszimmetrikus preferenciális kereskedelmi megállapodásokat kötött az euro-mediterrán térség országaival, melyeket egységesítettek az 1970-es években (Globális mediterrán politika). 1976–1977-ben ezek az országok társulási megállapodást kötöttek az EK-val, majd az 1980-as években a preferenciák értéke csökkent – Görögország, Spanyolország és Portugália EGK csatlakozásával. A hidegháború vége új feltételeket teremtett, továbbá elkezdődött a közel-keleti békefolyamat. 1995 novemberében Barcelonában egy nyilatkozat született az Euro-Mediterrán Partnerség (EMP) létrehozásáról, ami mögött az Európai Unió azon érdeke húzódott meg, hogy az EU szerette volna garantálni a biztonságot, illetve a déli régió prosperitását. Ezáltal is csökkenteni a térségből érkező migránsok számát és gátat szabni a radikalizálódásnak. Az Euro-med megállapodások lassan léptek hatályba, és a szabadkereskedelmi megállapodásoknak mérsékelt volt a sikere. Az FDI beáramlás elmaradt a várakozásoktól, valamint idővel az EMP konkurenseként lépett elő az ENP, az EU szomszédságpolitikája, és megindult köztük a harc a forrásokért. Sarkozy

francia elnök 2008-ban javaslatot tett a Mediterrán Unió létrehozására. Fő célként jelenik meg a környezetszennyezés csökkentése, a közlekedési infrastruktúra fejlesztése, a napenergia használata és a kis- és középvállalkozások támogatása. A hazai kereslet élénkítésével kívánnak növekedést előidézni. A mélyebb integráció fontossága kiemelkedő.



Zsarnóczai J. Sándor a környezet-gazdálkodásról tartott előadást a konfe-rencián. Az előadó kiemelte a vízkérdést: a Közel-Keleten a vízfogyasztás jóval alacsonyabb a világátlagnál, a racionális vízgazdálkodás kritikus fontosságú. A fosszil vízforrások jelentősek a közel-keleti országokban. Az olajból származó jövedelmeket a mezőgazdaság fejlesztésére használják. A vízkérdés a közel-keleti konfliktusokban is fontos szerepet játszik.



Najat Shamil Ali a Közel-Kelet vezető helyét hangsúlyozta a szénhidrogének piacán. Az előadás utalt a mostanában meg-jelenő hírekre, miszerint Venezuelában, Kanadában, Alaszkában, a Kaukázusban és Kubában jelentős olajkészletek vannak. A világ országai 1973-ban az olajválság idején rádöbbentek, hogy milyen kritikus. fontosságú a kőolaj, ami bőven rendelkezésre áll, és olyan területeken található, amelyek földrajzilag közel fekszenek a fejlett világhoz. A világ olajkészletének 70-75%-a a Közel-Keleten található, beleértve Iránt és az Arab/Perzsa-öböl térségét. Az olajban gazdag országok politikai vezetése általában lojális az Egyesült Államokhoz és a nyugati világhoz, ami mindkét félnek vitális érdeke. Fontos külpolitikai célként jelenik meg a nyugati országokban, hogy minél jobb kapcsolatot építsenek ki a kőolajjal rendelkező országokkal. Az olajfogyasztás terén az első helyen az Egyesült Államok áll a világban, de a rohamosan fejlődő Kínának és Indiának is egyre égetőbb szüksége van a kőolajra. Szaúd-Arábiának van a világon a legnagyobb olajtartaléka: 260 milliárd barrel. A kőolajat a Közel-Keletről két szállítási útvonalon lehet eljuttatni a célba: az egyik a Szuezi-csatorna, ami olcsó megoldás, de a harmadik arab–izraeli háborút követő években több alkalommal is lezárták a hajózás előtt, a másik útvonal Afrika megkerülése. A Közel-Kelet megőrzi primátusát a szénhidrogének piacán, mivel számos előnye van az onnan származó olaj kitermelésének. A Közel-Kelet földrajzi közelsége nagy előny, továbbá egy fúrással több olajat lehet kitermelni a Közel-Keleten, mint másutt. A közel-keleti olajat könnyű kitermelni és a munkaerőköltség is alacsonyabb, amelyek csökkentik a kőolaj árát. Az Egyesült Államok saját kőolaja kezd elfogyni, egyre drágább kitermelni, így várható, hogy olajfogyasztásában növekedni fog a közel-keleti olaj jelenleg alacsony hányada. A földgázkészletek terén az első Oroszország, a második Irán, a harmadik Katar, majd az Egyesült Arab Emirátusok következik. Venezuelában 513 milliárd barrel nehézolajat találtak, de magas a kitermelési költsége, és a többi ország se valószínű, hogy veszélyeztetni fogja a

Közel-Kelet első helyét a szénhidrogének piacán.



Paragi Beáta az izraeli–palesztin konfliktus gazdasági fejleményeiről számolt be előadásában. A palesztin import és export Izraelen keresztül zajlik. Nagy különbségek mutatkoznak a GDP tekintetében Izrael és a Palesztin Nemzeti Hatóság között. Az előadás kiemelte a 2007. december 17-i donorkonferenciát Párizsban az Annapolis-i folyamat részeként. 2009-ben a globális pénzügyi válság ellenére látványos gazdasági növekedés volt a Nyugati Parton, nőtt a turisták száma. Kérdés, hogy a 2008–2009-ben beindult gazdasági boom meddig tart a Nyugati Parton. Izrael szerint a Gázai-övezetet ellenséges hatalom tartja kézben, és nem vállal felelősséget a Gázai-övezetért, míg a Nyugati Partért igen.



A konferencia második paneljének megnyitásaként Dévényi Kinga az iszlám és az állami jogról, az arab világban a törvénykezés átala-kulásáról tartott előadást. Ami isteni, azt emberi beavatkozással nem lehet megváltoztatni – idézte a gyakran hangoztatott elvet. Az előadás kiemelte az egyiptomi jogreformot. A saría elveivel összhangban, de nem teljesen az alapján kívánnak jogrendszert alkotni, és világossá próbálják tenni alkalmazásának módjait. Az alapvető különbség a saría és az állami jog között a lejegyzés, a törvénykönyvbe foglalás, ami idegen a saríától.



Tüske László a 20. századi arab nemzet-államokban lezajló modernizációról, az urbanizációról és a retradicionalizációról tartott előadást. Újfajta iszlamizmus jelent meg az iszlám világban az átmeneti társadalmakban jelentkező társadalmi válságok kezelésére. Az előadás nagy hangsúlyt fektetett a demográfiai növekedés kibontakozására a Közel-Keleten, aminek következtében a társadalom nagyobb része húsz év alatti, így sokakat kell eltartani. Túlzott urbanizáció alakult ki a parasztság városokba történő elvándorlása miatt, ennek kapcsán használják a város lezüllése és elvidékiesedése kifejezéseket. Az iszlamizmus a hagyományos társadalmi szerkezetre épülő mozgalom meghatározott politikai célokkal. Napjainkban a posztiszlamizmus irányzatáról beszélhe-tünk.

Csicsmann László a demográfiai trendeknek a közel-keleti politikai és gazdasági folyamatokra gyakorolt hatásáról tartott előadást. Az előadás

központi témája a közel-keleti demográfiai robbanás volt.



2025-re a becslések 550-650-700 millió közé teszik a Közel-Kelet lakosságának számát. Az 1980-as évektől lassul a közel-keleti népesség növekedési rátája. 1950 óta 3,7-szeresére nőtt a Közel-Kelet lakossága a magas termékenységi rátáknak és a nettó migrációnak is köszönhetően. Az elkövetkező évtizedekben szembesülni kell majd az elöregedés tendenciájával is. A termékenységi ráták csökkennek az urbanizáció, az oktatás, a nők egyetemre járása, az írástudatlanság arányának csökkenése eredményeként. Az iszlám vallás pozitívan hat a termékenységre, de nem akadályozza a termékenységi ráta csökkenését. Izraelben,és Izrael és Palesztina viszonylatában időzített demográfiai bomba alakult ki. Eltérőek a népesedési politikák, a családtervezési modellek (a felvilágosításhoz, a fogamzásgátláshoz való hozzáállás) az egyes közel-keleti országokban. Konklúzióként az előadás leszögezte, hogy a demográfiai átmenet már lezajlott a Közel-Keleten, de a következményei még évtizedeken keresztül érezhetőek lesznek.

N. Rózsa Erzsébet előadásában a társadalmi változásokkal foglalkozott a forradalom utáni Iránban. Új-donságnak számít Iránban a politizá-lódott síita papság. A Khomeini aja-tollah nevéhez fűződő iszlám forradalom exportját visszavetette az Irak és Irán között kirobbant háború. Irán lakossága 1979-ben 39 millió volt, ma 70 millió. Az átlagéletkor 27 év Iránban, a termékenységi ráta 1,71, ami nagyon közel áll az Európai Unióban mért adatokhoz. Egy darabig még növekedni fog az iráni lakosság, de ma már nem születik annyi gyerek, hogy a lakosságszám fenn-maradjon.



Bármelyik Iránban élő népcsoport esetében a lakosságszám csökken. 1989-ben megindult a nemzeti családtervezési program Iránban azzal a célkitűzéssel, hogy a magas termékenységi rátát leszorítsák három gyerek alá, megváltoztatva az eddigi családmodellt (ennek keretében fatvákat adtak ki). Bevezették az állami nyugdíjrendszert és 8000 rendelőt nyitottak. Négy-hat év alatt lezuhantak a mutatók. Az urbanizáció rohamos léptekben zajlik, a nők foglalkoztatottsága 40%, és sok női hallgató van az egyetemeken.



Balogh István az Öböl-menti Együtt-működési Tanácsban tervezett monetáris unió lehetőségeiről tartotta előadását. Kiemelte, hogy a monetáris integráció

közgazdaságilag sok szempontból előnyös lenne a tagországok számára. Segíti az integráció létrejöttét, hogy az országok már most is a dollárhoz kötik a valutájukat, továbbá, hogy a strukturális konvergencia is jellemző rájuk, hiszen mindannyian nagymértékben függnek az olajártól. 2010 végéig kellene végrehajtani a monetáris uniót. Számos regionális problémával kell az országoknak szembenézniük. Nagyszámú külföldi munkaerő van jelen az öböl-menti országokban, amelynek következtében a munkaerőpiac „elarabtalanodik". Az olajtól való függés miatt diverzifikációra lenne szükség. Az öböl-menti országok küszködnek a magas munkanélküliséggel is. A globális pénzügyi válság a keynesiánus szemléletmód felé vitte el az Arab/Perzsa-öböl országait, jóléti kiadásokra kezdtek el többet fordítani. Buborékhatás figyelhető meg az országokban, nagyon támaszkodnak a külföldi befektetőkre. Dubai és Abu Dhabi között versengés alakult ki. Az uniós fejlődési szakasz szerint az első vagy az azt megelőző stádiumban vannak a monetáris integrációt célul kitűző öböl-menti államok, mert hiányzik a közös központi bank, a teljes jogharmonizáció és a paritások visszavonhatatlan rögzítése. Kérdéses, hogy sikerül-e a politikai ellentéteken túllépniük és 2010-ben valóban felállítaniuk a központi bankot.

Az előadók a közel-keleti térség aktuális problémáit számos szemszögből világították meg színes képet adva így a hallgatóságnak. A konferencia iránti óriási érdeklődést mutatja, hogy a hallgatóság soraiban mintegy 100 fő foglalt helyet – egyetemi hallgatók és a Külügyminisztérium képviselői egyaránt. A konferencia eseményeiről a napilapok is hírt adtak.

(Bihari Anna)

(Foto: Soós Anna Réka)